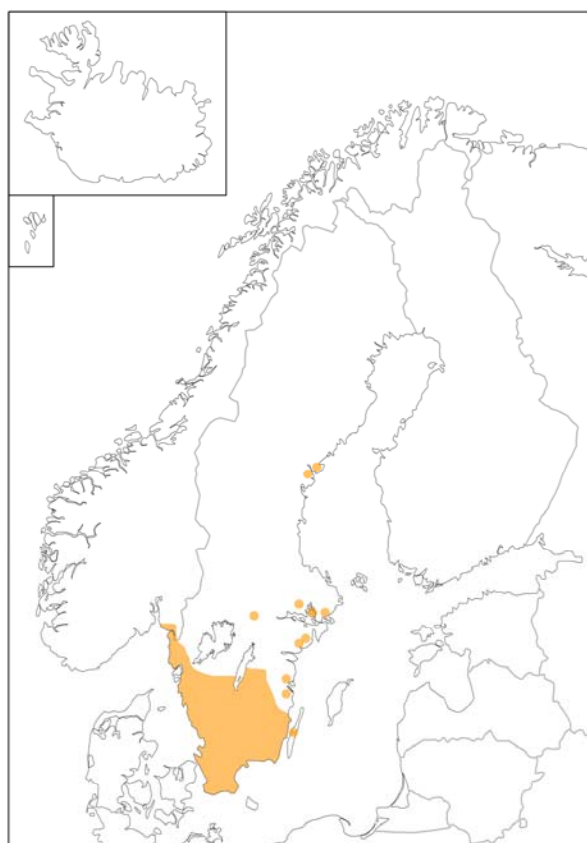

-ryd

Ordet *rydh* är i fsv. – som simplex och i sms. *rofnarydh/rovorydh*, *rydhskogher* och *rydhmark* – belagt nästan uteslutande i lagspråk, framför allt i vissa handskrifter av Magnus Erikssons landslag. Genus framgår inte av beläggen. Uppgifter i handböcker och lexika om ev. f. genus har ett mycket skört underlag och är sannolikt felaktiga. I fda. är *ryth* n. känt endast från Skåne genom Palteboken o. 1515 (Ejder 1979 s. 71). Det östnordiska *rydh* motsvarar med stor sannolikhet fvn. *rjóðr* n. I nutida sv. dial. är *ry(d)* (med växlande genus) alljämt levande och vanligt i delar av s.v. Sverige (n. Skåne, s. Hall., v. Smål.). Ordets dominerande bet. i detta område är '(ljung)hed', men även 'röjning (i skog)', 'skoglös, öppen mark', '(skoglös) utmark', 'betesmark', '(skoglös) ås, backe' och 'buskmark, skog' är väl dokumenterade delbet. Ett *ry* n. och f. 'tät, risig skog' o.l. i Värmland, Dalarna och Norrland är antagligen identiskt (Ejder 1979 s. 78).

Fsv. *rydh* < *riudh (den senare formen belagd endast i ortnamn) är sannolikt en s-stam och avljudsbesläktat med roten *rudh-* i vb fsv. *rydhia* < urn. *ruðjan 'röja' och fvn. *ruð* n. 'röjning'. Etymologisk anknytning av *rydh* till färgadj. *röd*, som Elias Wessén (1971 s. 96, 1979 s. 377) förespråkade, är osannolik, framför allt med tanke på de många besläktade bildningarna i flera germ. språk inom bet.fältet 'röjning'. Den ursprungliga bet. torde också för *rydh* vara 'röjning' (i den konkreta bemärkelsen 'mark som röjts'). I de fsv. beläggen har ordet entydigt denna innebörd. En övergång från 'röjning' till 'öppen mark (i skog)' ligger nära till hands. Fvn. *rjóðr* har redan denna dubbla bet. Ur 'öppen mark' har sedan i sv. utvecklats '(ljung)hed'. Den till synes paradoxala innebörden 'buskmark, (risig) skog' har uppkommit ur 'röjning' på grund av tendensen till snabb igenväxning av hyggen (Ejder 1979 s. 78). Övriga delbet. i nutida sv. dial. är sekundära till 'skoglös, öppen mark' och/eller '(ljung)hed'.

Det bör framhållas att *ryd* (< *riudh*) och *rud* (< *rudh*) är två separata ortnamnelement med olika utbredning, bet. och kronologi. De är visserligen avljudsbesläktade och i praktiken kan det ibland vara svårt att särskilja namn på ursprungligt *-rudh* och *-riudh/-rjóðr*, i synnerhet i Västergötland och Bohuslän, men det gör det inte berättigat att behandla dem som varianter av samma ortnamnelement,

De svenska ortnamnen på *-ryd*. (*Prick avser enstaka namn).

vilket tyvärr har varit vanligt förekommande. I denna artikel behandlas enbart namn på *-ryd*. Ortnamnselementet *rud* betyder sannolikt endast 'röjning'. Det har en annan, nordligare och västligare utbredning än *ryd* och är genomsnittligt sett yngre som namntyp.

Ägonamn på *-ryd*, *-ryden* eller *-rydet* förekommer idag framför allt i n. Skåne, v. Småland, s. Halland, sö. Västergötland och s. Östergötland (Ydre hd). I Värmland, Dalarna och s. Norrland är natur- och ägonamn med efterleden *ry* i bet. 'tät, risig skog' o.l. inte ovanliga. I Gästrikland finns ägonamn på *-rödder* (< *riudher) (Hedblom 1981 s. 9 ff.). De talrika namnen på *-ryan* i Uppland återgår däremot sannolikt på *rya* f. motsvarande fsv. *rydhia*.

Bebyggelsenamn på *-ryd* finns huvudsakligen i Skåne, Blekinge, Halland, Småland, s.v. Östergötland, s. Västergötland, s. Dalsland och Bohuslän. Enstaka namn finns utanför detta kärnområde på Öland, i Närke, Sörmland, Uppland och Ångermanland. De flesta namnen är av medeltida ursprung, men ett inte obetydligt antal går tillbaka till vikingatid som bebyggelsenamn. Bygravfält av vikingatida typ finns vid flera byar med namn på *-ryd*. Några namn i Småland har hedniskt sakrala förleder, t.ex. *Vireda* < *Virydh*, *Fröset* < *Frøsrydh* och *Odensjö* < *Odhinsrydh*. En äldre uppfattning, främst företrädd av Jöran Sahlgren (1925) och Nils Ödeen (1927), enligt vilken *-ryd*-namnen skulle ha sitt ursprung på kontinenten och kommit till Sverige först i samband med kristnandet, är ohållbar. Av allt att döma är det ett inhemskt appellativ i språket som har blivit produktivt som ortnamnselement – äldst för att bilda ägonamn, senare och sekundärt bebyggelsenamn. Namnelementets produktivitetsperiod har varit mycket lång och nya namn har kunnat bildas så länge som appellativet varit brukligt och lämpliga namnlokaler uppkommit, dvs. ända in i början på vårt sekel.

Vissa av de isolerade nordliga namnen, t.ex. sockennamnen *Östra* och *Västra Ryd* i Uppland, är uppenbarligen mycket gamla. Det gäller också de * *Riuð(a)*, som sannolikt varit föregångare till de fsv. *Rydhsby* och *Rydhaby* (med epexegetiskt *-by*) som finns i Småland. En möjlig förklaring vore att dessa osammansatta namn representerar ett stadium då appellativet existerade i språket och därför i likhet med alla andra ägobetecknande ord kunnat bilda ortnamn men ännu inte blivit typbildande och produktivt som ortnamnselement i den meningen att det kunnat användas vid analogisk namngivning. Det är alltså med detta synsätt inte fråga om två olika avgränsade åldersskikt av namn utan snarare två delvis olika typer av namnbildning.

Som beståndsdel i de namn som bildats under vikingatid och medeltid har *ryd* sannolikt två olika delbet.: 'röjning' och 'öppen mark (i skog)'. Den senare bet. kan göras trolig p.g.a. den komplementära utbredningen mellan namnen på *-ryd* och *-rum*, de många ängsindicerande förlederna bland *-ryd*-namnen, bet. av fvn. *Rjóðr* samt bet.variationen hos det nutida sv. appellativet *ryd*. Det är i allmänhet omöjligt att avgöra vilken av dessa båda bet. som ingår i ett enskilt namn. En rimlig hypotes är dock att bet. 'öppen mark' varit relativt sett vanligare inom den äldre, vikingatida bygden, medan 'röjning' varit relativt sett mer frekvent i de bygder som nykoloniserades under medeltiden. I de senare områdena måste man i stor utsträckning anta att namnen på *-rydh* uppkommit då äga och bebyggelse samtidigt etablerats,

sannolikt ofta i samband med röjning av skog. I det äldre och öppnare kulturlandskapet i den vikingatida bygden, där namnen på *-rydh* har varit namn på ängar, betesmarker o.l. innan de sekundärt blev bebyggelsenamn, ligger bet. 'öppen mark' närmare till hands. För namn som bildats efter medeltiden har man också – sannolikt i många fall – att räkna med bet. '(ljung)hed'. I de fall där äga och bebyggelse har tillkommit samtidigt får man väl som regel förutsätta att vi har att göra med primära bebyggelsenamn på *-ryd*. Det finns dock inget som talar för att *ryd* som ortnamnselement antagit en bet. 'bebyggelse vid röjning' e.d., utan namnanledningen torde ha varit att en äga med sådana kännetecken att den kunnat kallas *ryd* funnits i anslutning till bebyggelsen i fråga. Termen ideell metonymi kanske skulle kunna lanseras för sådan namnbildning? Ortnamnselementet *ryd* i äldre ortnamn i Sverige är alltså sannolikt alltid ägobetecknande. För yngre torp- och lägenhetsnamn gäller som bekant i högre grad andra namnbildningsprinciper (uppkallelse, mönsternamngivning, movering). Torpnamnet *Rydet*, som är vanligt också där *ryd* ej har neutralt genus, är antagligen ofta en movering (ideell ellips) av **Ryd-torpet*.

Enligt en äldre uppfattning var förlederna i namn på *-ryd* i de allra flesta fall personnamn. Detta ledde i många fall till schablonmässiga och felaktiga namntolkningar, t.ex. i SOÄ. Personnamn är visserligen ganska vanliga (t.ex. *Ingarydh*, *Ioghansrydh*, *Tokarydh*, *Tovarydh*, *Ødhgesrydh*), men inte på något sätt dominerande. De flesta personnamnen är nordiska namn av traditionell typ, men även ett fåtal kristna namn förekommer. Andra frekventa förledstyper är naturnamn – i synnerhet sjönamn – och naturbeteckningar (t.ex. *Kældorydh*, *Sioarydh*, *Stensrydh*), kultur- beteckningar (t.ex. *Bodharydh*, *Hiælmmarydh*) och vegetationsbeteckningar (t.ex. *Biærkarydh*, *Ekerydh*, *Hørydh*, *Løkarydh*, *Skoghsrydh*, *Thællerydh*).

Litteratur

- Ejder, Bertil. 1966. Neues über die nordischen Rodungsnamen auf *-ryd*, *-rud*, *Proceedings of the eighth international congress of onomastic sciences*, ed. by D. P. Blok. (Janua linguarum. Series maior 17.)
- 1969. *-rud*, KL 14.
  - 1979. *Ryd och rud*. (Skrifter utg. genom Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 2.)
- Elgqvist, Eric. 1931. Studier i södra Smålands bebyggelsehistoria. Anmärkningar till en karta över Värends järnåldersbebyggelse, *Hylltén Cavalliusföreningen för hembygdsforskning och hembygdsvård. Årsbok*.
- Franzén, Gösta. 1939. Sverige, NK 5.
- 1982. *Ortnamn i Östergötland*.
- Fridell, Staffan. 1987. Ljudutvecklingen *-rydh* > *-(e)t* i ortnamn i Sunnerbo härad i Småland, *NoB* 75.
- 1991. "En småländsk ortnamnsgrupp" sjuttio år efteråt, *OUA*.

- 1992. Finns det teofora *-ryd*-namn? *Sakrale navne*. Rapport fra NORNAs sekstende symposium i Gilleleje 30.11.–2.12. 1990, red. af G. Fellows-Jensen & B. Holmberg. 1992. (NORNA-rapporter 48.)
- 1992. *Ortnamn på -ryd i Småland*. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 60. Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)
- Granlund, Erik. 1924. Ur norra Smålands bebyggelshistoria, Meddelanden från Norra Smålandsfornminnesförening 7.
- 1929. Ortnamnen i Smålands bebyggelsehistoria, *Fornvännen* 24.
- Hallberg, Göran. 1990. *Ortnamn i Blekinge*.
- Hedblom, Folke. 1981. Rödder, *NoB* 69.
- Hellberg, Lars. 1979. Forn-Kalmar. Ortnamnen och stadens förhistoria, *Kalmar stads historia 1. Kalmarområdets forntid och stadens äldsta utveckling. Tiden intill 1300-talets mitt*, huvudred.: I. Hammarström.
- Larsson, Lars-Olof. 1979–81. *Småländsk bebyggelsehistoria 1. Från vikingatid till Vasatid I: 1-4.* (Acta Wexionensia. Ser. 1. History and geography 1: 1-4.)
- Linde, Gunnar. 1982. *Ortnamn i Västergötland*.
- Lindroth, Hjalmar. 1922. En småländsk ortnamnsgrupp, *Meddelanden från Norra Smålands fornminnesförening* 6.
- 1945. Bohuslänska ortnamn och bohuslänsk bebyggelsehistoria, *Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift*.
- Ljunggren, Karl Gustav. 1959. Hallands ortnamn, *Hallands historia 2. Från freden i Brömsebro till våra dagar*.
- Palmborg, Nils, 1942–45. Skånska ortnamn på *-röd* och *-ryd*, *SOÅ*.
- Pamp, Bengt. 1988. *Ortnamnen i Sverige*. 5 uppl.
- Rosell, Erland. 1983. *Ortnamn i Dalsland*.
- Sahlgren, Jöran. 1925. Hälsingborgstraktens ortnamn, *Hälsingborgs historia. 1. Forntiden och den äldre medeltiden*, red. av L. M. Bååth.
- Strid, Jan Paul, 1986. Ortnamnen på *-rum* och kontinuiteten i kulturlandskapet, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 11.
- Ståhl, Harry. 1962. Redeby, *NoB* 50.
- 1976. *Ortnamn och ortnamnsforskning*. 2 uppl.
- Wadström, Roger. 1983. *Ortnamn i Bohuslän*.
- Wessén, Elias, 1971. *Svensk språkhistoria 2. Ordbildningslära*. 5 uppl.
- 1979. *Våra ord. Deras uttal och ursprung. Kortfattad etymologisk ordbok*. 2 uppl.
- Ödeen, Nils. 1927. *Studier i Smålands bebyggelshistoria. Ett bidrag till svensk ortnamnsforskning*. (NoB Bil. C)

Staffan Fridell
(1993; granskad 2004)